

kového univerza. Tou měrou, jak jsme pronikali do nitra mluvy, jak jsme se vzdalovali rovině jejich projevů a postupovali směrem k sublexikálním jednotkám — touž měrou jsme též dovršovali uzavřenost mluvy; významové jednotky uvolněné strukturální analýzou nic neoznačují; jsou to pouhé kombinální možnosti: nic nevypovídají, pouze se slučují a rozlučují.

Od onoho okamžiku jsou možné dva způsoby, jak objasňovat symbolismus: z hlediska toho, co jej konstituuje, a z hlediska toho, co vyjadřuje. To, co jej konstituuje, vyžaduje strukturální analýzu, přičemž tato strukturální analýza ruší jeho „tajemnost“, toť její funkce a odvažují se říci, že je to její poslání; symbolismus užívá prostředků vlastních mluvě jako takové, na nichž není nic tajemného. Pokud jde o to, co symbolika vyjadřuje, o tom už nás strukturální lingvistika poučit nemůže; v pohybu od analýzy k syntéze a zpět nerovná se cesta zpět už cestě tam. Na cestě zpátky se vynořují otázky, které analýza postupně vyloučila; R.Ruyer tomu říká expresivita, nikoli ve smyslu vyjadřování emocí, tj. sebevyjádření mluvčího, nýbrž v tom smyslu, že promluva něco vyjadřuje, něco vypovídá. Expresivita souvisí s různorodostí roviny promluvy či projevu a roviny jazyka či imanence, která jediná je analýze řeči přístupná; lexémy jsou nejen sémickými konstelacemi pro analýzu, ale jsou též jednotkami smyslu pro syntézu, jednotkami, kterým bezprostředně rozumíme. Možná, že právě ve zjevení expresivity spočívá zázrak mluvy. A. M. Greimas velmi správně říká: „možná existuje nějaké tajemství spjaté s mluvou, což je otázka filosofická, v mluvě samé však žádné tajemství není“. Myslím, že to můžeme říci i my: v mluvě není žádné tajemství. I nejpoetičtější, „nejposvátnější“ symbolika pracuje s týmiž sémickými proměnnými jako nejobyčejnější slovo ze slovníku. Je však jakési tajemství mluvy, totiž to, že mluva promlouvá, že něco vyslovuje, že něco vypovídá o bytí. Existuje-li nějaká záhada symbolismu, pak leží zcela v rovině projevu, kde nejednoznačnost bytí přichází ke slovu v mnohoznačnosti promluvy.

Není pak úkolem filosofie, aby ona promluvu, kterou lingvistika vzhledem ke své metodě nutně omezuje na uzavřené univerzum znaků a na čistě vnitřní hru jejich vzájemných vztahů, stále znovu otvírala vstříc vyřčenému bytí?

(1966)

STRUKTURA, SLOVO, UDÁLOST

Záměrem této stati je přivést diskusi o strukturalismu zpět k místu jeho vzniku: k vědě o jazyce, k lingvistice. Zde máme možnost diskusi projasnit a zároveň zbavit nepřiměřených emocí. Právě zde můžeme zjišťovat platnost strukturální analýzy i její meze.

1. Chtěl bych ukázat, že typ chápání, který je vyjádřen strukturalismem, má úspěch ve všech případech, kde můžeme:

a) pracovat s *korpusem* již utvořeným, ustáleným, uzavřeným a v tomto smyslu mrtvým;

b) inventarizovat prvky a jednotky;

c) uvádět tyto prvky nebo jednotky do vztahu opozice, zejména opozice binární;

d) vytvářet algebru nebo kombinatoriku těchto prvků a opozičních párů.

Jazykem (langue) budu nazývat onen aspekt mluvy (langage), který lze inventarizovat, *taxonomiemi* pak inventáře a kombinace, které jazyk umožňuje, a *semiologickým* nazvu onen model, kterým se výzkum řídí.

2. Poté bych chtěl vyložit, jak úspěch tohoto úkolu je zaplacen tím, že strukturální chápání ponechává stranou porozumění aktům, operacím a procesům, utvářejícím promluvu. Strukturalismus nutí pojímat antinomickým způsobem vztah jazyka a promluvy. Z *věty* nebo *výpovědi* (énoncé) učiním hlavní pilíř tohoto druhého zkoumání. V něm je chápání věci určeno modelem, který budu nazývat *sémantickým*.

3. Konečně bych si chtěl povšimnout výzkumů, které se již dnes vymykají ze strukturalistického modelu — alespoň v jeho podobě, jak byla definována v první části — a které přicházejí s novým chápáním operací a procesů; toto chápání překračuje antinomie struktury a události, systému a aktu, ke kterým nás svádí strukturalistické zkoumání.

Při této příležitosti se zmíním o Chomského lingvistice,

známé pod jménem „generativní gramatika“, která odzvání strukturalismu jako vědě o taxonomiích, uzavřených inventářích a hotových kombinacích.

Zvláště pak bych chtěl nastínit úvahu o *slovu* (le mot) jako o onom místu mluvy, kde neustále probíhá výměna mezi strukturou a událostí. Odtud název mého výkladu, kde slova stojí uprostřed mezi strukturou a událostí.

Takový výzkum předpokládá zcela základní pravdu: totiž že se mluva skládá z hierarchizovaných rovin. Všichni lingvisté jsou zde zajedno, ale mnozí oslabují toto tvrzení tím, že přistupují ke všem rovinám stejnou metodou, např. tou, která byla úspěšná v rovině fonologické, kde se zabýváme omezenými a uzavřenými inventáři, entitami definovanými pouze zkouškou komutace, vztahy binární opozice a konečně přísnými kombinacemi mezi diskrétními jednotkami. Otázkou je, zda všechny roviny jsou homologické. Celá moje studie spočívá na myšlence, že přechod k novému celku promluvy, jako je věta či výpověď, představuje přeryv, změnu v hierarchii rovin. Ostatně otázku rovin nevyčerpám, pouze v závěru naznačím, že existují i jiné strategické roviny, jako text, jehož vnitřní souvislost vyžaduje jiný druh chápání než věta či slovo ve vět-ném postavení. Při těchto velkých jednotkách řádu textu najde uplatnění ontologie *logu* nebo výpovědi (du dire); jestli mluva má někde vliv na bytí, je to na úrovni projevu či účinnosti, jejichž zákony jsou vůči předešlým rovinám něčím původním.

Stručně: logický sled metod, hledisek, modelů je důsledkem hierarchie rovin v díle mluvy.

1. Předpoklady strukturální analýzy

Soustředím se méně na výsledky a více na předpoklady, které tvoří lingvistickou teorii v přísném gnoseologickém smyslu slova teorie. Tyto předpoklady určil Saussure, zakladatel moderní lingvistiky, ale vyslovil je způsobem, který často zůstává pozadu za novým, jím uvedeným pojetím. Teoreticky formuloval tyto předpoklady Louis Hjelmslev v *Prolegomena to a theory of Language* z roku 1943, a to zcela adekvátně příslušnému předmětu. Vyjmenujeme je:

1. Mluva je předmětem empirické vědy; slova „empirická“ se zde užívá v moderním smyslu; znamená nejen úlohu a pri-

mát pozorování, ale také podřízení induktivních operací dedukci a výpočtu.

Tuto možnost učinit mluvu specifickým předmětem vědy objevil sám Saussure slavným rozlišením jazyka (la langue) a mluvení (la parole). K mluvení řadí psycho-fyziologický úkon, individuální výkon a volné kombinace mluvy; konstitutivní pravidla kódu, ustanovení platná pro jazykové společenství, soubor entit, mezi nimiž dochází k volbě při rozličných kombinacích mluvy, ponechává jazyku. Tímto způsobem vydělil homogenní předmět; vše, co se týče jazyka, spadá totiž do téže oblasti, zatímco mluvení se vytrácí kdesi v psychofyziologických a sociologických popisech a netvoří samostatný předmět speciální disciplíny.

2. V samotném jazyce je nutno ještě rozlišovat vědu o stavech systému, neboli synchronickou lingvistiku, a vědu o změnách, lingvistiku diachronickou. Zde právě Saussure otevřel cestu důrazným vyhlášením, že tyto dva přístupy nemohou být vedeny souběžně a že je nutné navíc podřídit druhý přístup prvnímu. Hjelmslev zradikalizoval tuto Saussurovu tezi následovně: „za každým procesem musíme najít systém“; tímto druhým předpokladem se otevírají chápání nové možnosti; změna jako taková je nepochopitelná; je jí možno porozumět jen jako přechodu z jednoho stavu systému do druhého, čímž se právě rozumí diachronie. Je to tedy systém, to znamená uspořádání prvků v simultánní celek, který chápeme přednostně.

3. Ve stavu systému neexistují absolutní termíny, nýbrž vztahy vzájemné závislosti. Saussure řekl: „řeč není substance, ale forma“; je-li protiklad formou povýtce inteligibilní, pak můžeme říci se Saussurem: „v jazyce existují pouze rozdíly“; to znamená, že nelze uvažovat o významech spjatých s izolovanými znaky jako o etiketách v heteroklitické nomenklatuře, nýbrž jako o relativních, opozitivních, vůči sobě negativně polarizovaných platnostech těchto znaků.

4. Soubor znaků musí být považován za uzavřený systém, aby mohl být podroben analýze; to je jasné na úrovni fonologie, která sestavuje konečný inventář fonémů daného jazyka; platí to však rovněž pro rovinu lexikální, která je, jak ukazuje jednojazykový slovník, nesmírně rozsáhlá, ne však nekonečná. Pochopíme to lépe, podaří-li se nám nahradit tento prakticky nevyčísitelný seznam konečným inventářem pod—znaků (sous—signes), které stojí v pozadí našeho slovníku a na

jejichž základě bychom mohli rekonstruovat nezměrné bohatství reálných slovníků. Konečně je užitečné připomenout, že syntaxe tvoří uzavřený systém forem a pravidel. Dodáme-li, že i na vyšší rovině lingvista stále pracuje s konečným textovým *korpusem*, můžeme obecně formulovat axiom uzavřenosti, kterým se analytická práce řídí. Právě proto, že pracuje uvnitř uzavřeného systému znaků, může lingvista považovat analyzovaný systém za takový, který nemá žádný vnějšek, ale jen vnitřní vztahy. Takto Hjelmslev definuje strukturu: *autonomní celek vnitřních závislostí*.

5. Definice znaku, která by vyhovovala těmto čtyřem předpokladům, se zcela rozchází s naivní myšlenkou, že znak je určen pro jednu věc; jestliže jsme správně oddělili jazyk od mluvení, stavy systému od historie změn, formu od substance a uzavřený systém znaků od jakéhokoli odkazu na svět, je třeba definovat znak nejen jeho opozičním vztahem ke všem znakům téže roviny, ale navíc jako rozdíl v něm samém, rozdíl čistě vnitřní, imanentní. V tomto smyslu Saussure rozlišuje označující (signifiant) a označované (signifié), Hjelmslev výraz (expression) a obsah (content). Tento předpoklad snad lze postavit na čelné místo, jak to dělá Saussure v *Cours*; v logickém sledu předpokladů však tato definice znaku pouze potvrzuje soubor dřívějších axiomat. V tomto uzavřeném uspořádání světa znaků je znak buď rozdílem mezi znaky, anebo vnitřním rozdílem každého znaku mezi výrazem a obsahem; tato skutečnost dvojí tváře zcela spadá dovnitř lingvistické uzavřenosti.

Strukturalismus lze definovat právě jako plné uvědomění požadavků obsažených v tomto sledu předpokladů. Ovšemže Saussure neužívá slova „struktura“, nýbrž slova „systém“; slovo „struktura“ se objevilo teprve v roce 1928 na prvním *Mezinárodním lingvistickém kongresu* v Haagu v podobě „struktura systému“ a znamenalo specifikaci systému, označovalo restriktivní kombinace vybrané z celého pole artikulačních a kombinačních možností, které tvoří individuální podobu jazyka. V adjektivním tvaru se slovo „strukturální“ stalo synonymem systému. Hledisko strukturální bylo tak postaveno do protikladu vůči hledisku genetickému. Zahrnuje současně ideu synchronie (priorita stavu jazyka nad jeho dějinami), ideu organismu (jazyk jako jednota celků shrnujících v sobě své části) a konečně ideu kombinace nebo kombinatoriky (jazyk jako uzavřený řád diskretních jednotek). Od výrazu „struktura sys-

tému“ se došlo k adjektivu „strukturální“, aby se definovalo hledisko, které zahrnuje tyto různé ideje a konečně ke „strukturalismu“, aby se tak označily výzkumy, které přejímají strukturalistické hledisko jako pracovní hypotézu, eventuálně jako ideologii či jako válečnou zbraň.

2. Mluvení jako promluva

Vítězství strukturálního hlediska je zajisté vítězstvím vědeckosti. Tím, že lingvistika konstituovala svůj předmět jako autonomní, založila sebe jako vědu. Ale za jakou cenu? Každý z axiomů, které jsme vyjmenovali, představuje zároveň zisk i ztrátu.

Akt mluvení není vyloučen pouze jakožto vnější realizace, jako individuální výkon, ale i jako volná kombinace, jako produkce dosud neznámých výpovědí. Ale právě to je podstatou mluvy, jejím vlastním určením.

Současně je vyloučen děj, nejen změna jednoho stavu systému v druhý, ale utváření kultury a člověka v utváření jeho jazyka. To, co Humboldt nazýval produkcí a co stavěl proti hotovému dílu, není pouze diachronie, to znamená změna a přechod z jednoho stavu systému do druhého stavu systému, ale proces — se svým hlubokým dynamismem —, kterým se rodí mluvení v každém a ve všech.

Spolu s volnou kombinací i procesem zrodu je navíc vyloučena prvotní intence mluvy říci něco o něčem; tuto intenci bezprostředně chápou jak mluvčí, tak posluchač. Pro ně mluva k něčemu mívá, nebo přesněji, má dvojí záměr: ideální záměr (vypovídat) a reálný odkaz (vypovídat o něčem). V tomto pohybu mluva překračuje dva prahy: práh identity smyslu a nad tímto smyslem práh reference. Překračováním tohoto dvojího prahu a právě díky tomuto transcendentnímu pohybu mluva *chce vypovídat*; postihuje realitu a vyjadřuje vliv reality na myšlení. Již Meillet řekl: v mluvě je třeba vzít v úvahu dvě věci: její imanenci a její transcendenci, dnes bychom řekli její imanentní strukturu a rovinu projevu (plan de manifestation), v níž účinky smyslu jsou vystaveny účinkům reality. Je tedy nutné vyvážit axiom uzavřenosti světa znaků pozorností vůči prvotní funkci mluvy, vypovídání (dire). Tato funkce je opakem uzavřenosti světa znaků; otevírá, rozevírá jej.

Tyto ještě hrubé a nedostatečně analyzované úvahy vedou

k problematizování celého prvního předpokladu vědy o mluvě, totiž že mluva je předmětem empirické vědy; že je mluva předmětem, to platí potud, pokud si uchováme kritické vědomí, že tento předmět je zcela definován procedurami, metodami, předpoklady a posléze strukturou teorie, jež určují pravidla jeho konstituce. Ale jakmile ztrácíme ze zřetele toto podřízení objektu metodě a teorii, považujeme za absolutní to, co je jen fenoménem. Sama zkušenost mluvčího i posluchače s mluvou brání nároku na absolutizaci tohoto předmětu. Naše zkušenost s řečí odkrývá něco z jejího způsobu bytí, jenž se této redukci zpěčuje. Pro nás, kteří mluvíme, není mluva předmětem, nýbrž zprostředkováním; je tím, čím a prostřednictvím čeho vyjadřujeme sebe a vyjadřujeme věci. Mluvit je akt, kterým mluvící překračuje uzavřenost světa znaků, a to intencí vypovědět něco o něčem někomu; mluvit je akt, kterým se mluva jako znak překračuje směrem k své referenci a tomu, kdo jí naslouchá. Mluva chce zmizet; jako předmět chce zemřít.

Vyvstává tu před námi antinomie: na jedné straně strukturální lingvistika vychází z rozhodnutí epistemologické povahy, totiž držet se v uzavřenosti světa znaků; na základě tohoto rozhodnutí nemá vnějšek; je autonomním celkem vnitřních závislostí. Toto metodologické rozhodnutí však znásilňuje zkušenost s mluvou. Naším úkolem tedy je, abychom se pro porozumění mluvě chopili na druhé straně toho, co strukturální model vylučuje, to jest zřejmě mluvy samé jako aktu mluvení, jako vypovídání (dire). Zde je záhodno nenechat se zstrašit, vzdorovat teroru, který vyvíjejí nelingvisté, když naivně extrapolují model vytržený z podmínek, kde byl funkční. Vznik jistě „literatury“, která má za téma své vlastní operace, vzbuzuje iluzi, že strukturální model porozumění mluvě vyčerpává. Takto pojatá „literatura“ je však na poli mluvy sama výjimkou; nekryje se ani s vědou ani s poezií, které různým způsobem plní poslání řeči jako vypovídání. Spojení strukturální lingvistiky s „literaturou“ stejného jména by mělo být považováno za událost velmi nahodilou a velmi omezeného dosahu. Nárok některých, kteří by rádi „demystifikovali“ mluvení a vypovídání, musí sám být demystifikován jako nekritický a naivní.

Za svůj úkol považuji spíše dotáhnout až do konce onu antinomii, jejíž jasné formulování je právě plodem strukturalismu. Podmínkou návratu k integrálnímu porozumění mluvě je

dnes formulování této antinomie; *uvažovat* o mluvě bude znamenat uvažovat o jednotě právě toho, co Saussure rozpojil, o jednotě jazyka a mluvení.

Ale jak? Je zde nebezpečí, že postavíme fenomenologii mluvení proti vědě o jazyku a upadneme znovu do psychologismu a mentalismu, od nichž nás strukturální lingvistika osvobodila. Abychom skutečně mohli přemýšlet o antinomii jazyka a mluvení, bylo by zapotřebí produkovat akt mluvení v samotném středu jazyka, a to jakýmsi povýšením smyslu, dialektickým vznikáním, z něhož vychází systém zároveň i jako akt a struktura a zároveň i jako událost.

Toto vyzdvížení, toto tvoření, tento krok vpřed přicházejí v úvahu jen tehdy, budeme-li předem rozlišovat hierarchické roviny mluvy.

O této hierarchii jsme ještě nic neřekli, pokud jsme pouze kladli nad sebe dvě roviny artikulace: artikulaci fonologickou a artikulaci lexikální, nebo dokonce tři roviny, přidáme-li syntaktickou artikulaci. Pořád jsme ještě nepřekonali hledisko, podle něhož je jazyk taxonomií, *korpusem* již hotových textů, rejstříkem znaků, inventářem jednotek a kombinatorikou prvků. V hierarchii rovin řeči je obsaženo i ještě něco jiného než jen sled artikulovaných systémů: fonologického, lexikálního, syntaktického. Ve skutečnosti měníme rovinu, přecházíme-li od jazykových jednotek k nové jednotce, kterou tvoří věta nebo sdělení (énoncé). Tato jednotka není již jednotkou jazyka, ale jednotkou mluvení nebo promluvy. Měníme-li jednotku, měníme také funkci, nebo spíše přecházíme od struktury k funkci. A právě tehdy se můžeme setkat s mluvou jako s vypovídáním.

Nová jednotka, kterou nyní máme na mysli, není vůbec semiologická, jestliže pod semiologickým rozumíme vše, co se týká vztahů vnitřní závislosti mezi znaky nebo jejich komponentami. Tato velká jednotka je ve vlastním slova smyslu sémantická, bereme-li toto slovo v jeho plném významu, to jest ne pouze obecně označovat, ale něco vypovídat, odkazovat od znaku k věci.

Sdělení nebo věta obsahuje všechny rysy, na nichž spočívá antinomie struktury a události; svými osobitými rysy dosvědčuje, že tato antinomie nestaví mluvu proti ničemu jinému než proti ní samé, že prochází jejím středem, uprostřed jejího výkonu.

1. Pro mluvu je způsobem její přítomnosti určitý *akt* a tato

„instance promluvy“ má povahu události. Mluvit je aktuální událost, akt přechodný a pomíjivý; systém naproti tomu je ne—časový, protože je pouze virtuální.

2. Promluva sestává z řady *voleb*, jimiž se určité významy vybírají a jiné vylučují; tato volitelnost je protějškem nutnosti, jež je vlastní systému.

3. Volbami vznikají *nové* kombinace; podstata aktu mluvení a porozumění promluvenému je v tom, že člověk vyslovuje původní věty a chápe je. Tato produkce nových vět ve virtuálně nekonečném množství má protějšek v konečném a uzavřeném rejstříku znaků.

4. Právě v této instanci promluvy má mluva svou referenci. Mluvit znamená vypovídat něco o něčem. To nás znovu přivádí k Fregemu a Husserlovi. V slavném článku *Über Sinn und Bedeutung* (Peter Geach a Max Black přeložili tyto výrazy jako *Sense and Reference*) Frege dokonale poukázal na dvojí zaměření mluvy; jedno představuje smysl (to znamená nepřináležející k fyzikálnímu nebo psychickému světu), druhý význam. Můžeme-li říci, že smysl — tento čistě myšlenkový předmět — vlastně neexistuje, pak význam — *Bedeutung* — vkořeňuje naše slova a věty do skutečnosti: očekáváme význam od samotné věty: hledání pravdy (*das Streben nach Wahrheit*) nás pudí (*treibt*) proniknout (*vordringen*) k významu. Tento postup od smyslu (ideálního) k významu (reálnému) je samotnou duší mluvy. Husserl v *Logische Untersuchungen* neříká nic jiného: ideální smysl je prázdno a nepřítomnost domáhající se naplnění. Naplněním mluva přichází sama k sobě, to znamená, že sobě umírá. Ať už s Fregem rozlišujeme *Sinn* a *Bedeutung* nebo s Husserlem *Bedeutung* a *Erfüllung*, jde o významovou intenci (intention signifiante), která prolamuje uzavřenost znaku a otvírá znak směrem k něčemu jinému, zkrátka, která konstituuje mluvu jako vypovídání, vypovídání o něčem. Okamžik odpoutání od ideality smyslu a příklonu k realitě věci je okamžikem transcendování znaku. Tento okamžik spadá časově vjedno s vyslovením věty. Mluva říká něco teprve v rovině věty, na nižší úrovni nikoli. Fregeho dvojí členění je vsutku zdrojem predikace tím, že „vypovídat něco“ označuje idealitu smyslu a „vypovídat o něčem“ označuje pohyb od smyslu k významu.

Nelze tedy stavět proti sobě dvě definice znaku, jednu jako vnitřní rozdíl mezi označujícím a označovaným, druhou jako odkazování znaku ven, směrem k věci. Není nutné volit mezi

těmito dvěma definicemi. Jedna se týká struktury znaku v systému, druhá funkce ve větě.

5. Poslední rys instance promluvy: událost, volba, inovace, význam předpokládají také určitý způsob označování subjektu mluvy. Někdo mluví k někomu; to je podstata aktu komunikace. Tímto rysem stojí akt mluvení v protikladu k anonymitě systému; mluvení existuje tam, kde se subjekt může v aktu, v jedinečné promluvě ujmout systému znaků, který mu jazyk nabízí; tento systém zůstává virtuální, dokud není naplňován, realizován, použit někým, kdo se současně obrací k někomu jinému. Subjektivita mluvního aktu je současně intersubjektivitou oslovení (*allocution*).

Mluva má v téže rovině a právě v samotné instanci promluvy určitou referenci a určitý subjekt^a, určitý svět i posluchačstvo. Není proto divu, že strukturální lingvistika nemá v systému místo ani pro odkaz ke světu, ani pro odkaz k sobě. Toto vyloučení je však pouze nezbytným předpokladem pro vědu, která se chce zabývat artikulacemi; neplatí tehdy, jde-li o to, dosáhnout roviny realizace, kde mluvící uskutečňuje svou významovou intenci vztahující se k situaci i posluchačstvu. Oslovení i význam se objevují současně s aktem, událostí, volbou, s příchodem nového.

3. Struktura a událost

Dospěli jsme až k místu, kde jsme v pokušení vidět antinonii jako nepřeklenutelnou. Strukturalismus k tomu nepochybně vede. Cesta skrze antinonii však není zbytečná: tvoří první rovinu konstituujícího myšlení — rovinu ve vlastním slova smyslu dialektickou. Proto v první fázi nezbyvá nic jiného než zesílit tuto antinonii mezi systematickým a dějinným a stavět postupně dějinné proti virtuálnímu, volbu proti nutnosti, nové proti zavedenému, oslovení proti anonymitě.

V druhé fázi je však nutno zkoumat nové cesty, pokoušet se o nové modely chápání, v nichž by byla znovu myslitelná syntéza obou hledisek. Jde tedy o to, najít myšlenkové nástroje, které by zvládly fenomén mluvy, jež není ani strukturou, ani

^a Subjektivní implikace instance promluvy jsou rozvedeny v: Paul Ricoeur, *La question du sujet et le Défi de la sémiologie. Le conflit des interprétations*, Paris, Éditions du Seuil 1969, str.233.

událostí, nýbrž neustálým převratem jednoho v druhé prostřednictvím promluvy.

Tento problém se týká řeči jako syntaxe i jako sémantiky. Dotknou se jen letmo první věci, které hodlám věnovat později delší studii, a ani o druhé se nebudu šířit: sémantika nám totiž umožňuje dostat se k problému naznačenému titulem této studie: struktura, slovo, událost.

1. V poslední době dosahuje poststrukturální lingvistika očividných úspěchů tam, kde se zabývá syntaxí. Chomského škola ve Spojených státech pracuje na myšlence „generativní gramatiky“; tato nová lingvistika se obrací zády k taxonomiím prvotního strukturalismu; východiskem je pro ni hned problém tvoření nových vět. Na počátku *Current Issues in Linguistic Theory* (Mouton, 1964) Chomsky píše: „Každá významná lingvistika by se měla zaměřit na ústřední skutečnost, že totiž každý člověk zběhlý ve vyjadřování může ve vhodné chvíli ve svém jazyce vytvořit novou větu a ostatní účastníci ji mohou okamžitě pochopit, ačkoli je nová i pro ně.“ Největší část naší lingvistické zkušenosti jako mluvčích i jako posluchačů se týká nových věcí; jakmile jsme jednou zvládli jazyk, je množství vět, s nimiž můžeme běžně a bez potíží nebo váhání operovat, tak rozsáhlé, že je lze po všech stránkách považovat za nekonečné: po stránce praktické a samozřejmě také po stránce teoretické. Normální zvládnutí jazyka s sebou nese nejen schopnost ihned porozumět neomezenému množství zcela nových vět, ale také způsobilost rozeznat vadné věty a případně je i interpretovat. Je jasné, že teorie řeči, která nepřihlíží k tomuto „tvůrčímu aspektu, má jen okrajový význam“ (*tamt.* str.7–8).

K pochopení toho, co Chomsky nazývá gramatikou jazyka, je třeba nového pojetí struktury. Dle Chomského „gramatika je postup, který určuje nekonečnou sérii správně utvořených vět a stanoví každé z nich jednu nebo více strukturálních deskripcí“ (str.9). Tak dřívější strukturální deskripce, opřené o mrtvé inventáře, přechází vpsledku v dynamické pravidlo vytváření, které je základem čtenářovy kompetence. Chomsky staví neustále generativní gramatiku proti inventářům prvků, charakteristickým pro taxonomie, v nichž si strukturalisté libují. Tím jsme znovu přiváděni ke karteziánům (viz poslední Chomského knihu *Cartesian Linguistics*) a k Humboldtovi, jež muž mluva není produktem, ale produkcí, vytvářením.

Podle mého názoru tato nová koncepce struktury jako regulovaného dynamismu překoná původní strukturalismus; zvítězí nad ním tím, že jej integruje, to znamená, že mu přesně vymezí jeho rovinu platnosti. K tomuto problému se vrátím v další studii.

Již nyní chci však říci, že se nemusíme cítit vůči tomuto novému vývoji lingvistiky docela nepřipraveni. Jakousi propeudeutiku k ní nacházíme v díle velkého, ale nedoceněného francouzského lingvisty Gustava Guillaumea. Jeho teorie morfologických systémů, to znamená forem promluvy (tj. slovních druhů), je jistým druhem generativní gramatiky. Jeho studie o členu a slovesných časech ukazují, jak dílem promluvy je dávat slovům větnou pozici. To, co nazýváme slovními druhy – kategorie podstatných jmen, přídavných jmen, zájmen, sloves atd. – má za funkci dovršit, dokončit slovo, a to vložením do věty, do promluvy. Tím, že slovům určuje větnou pozici, umožňuje systém slovních druhů našim slovům a promluvám, aby postihly skutečnost. Zejména substantivum a sloveso jsou kategoriemi promluvy, díky kterým jsou naše znaky z hlediska prostoru a času jaksi „vrženy do světa“. Tím, že určují slovo jako podstatné jméno a sloveso, uschopňují tyto kategorie naše znaky, aby postihovaly skutečnost a chrání je před uzavřením do konečného, pevného řádu nějaké semiologie.

Morfologie však plní tuto funkci jen proto, že věda o promluvě a o systémech členu, slovesa atd., je vědou o operacích a nikoli vědou o prvcích. Neobviňujme ji z mentalismu! Toto obvinění, které je zábranou pro mnohé badatele, platí proti psychologismu obrazu a pojmu, to znamená proti dovolávání se psychických obsahů, přístupných pouze introspekci. Je hloupé tam, kde se obrací proti operacím. I zde bude třeba umět vymanit se z poslušnosti více či méně terorizujících zákazů.

Odvolání na Gustava Guillaumea nám pomůže více než co jiného v tomto bodu naší úvahy překonat určitý předsudek a zaplnit určitou mezeru. Jde o následující předsudek: rádi si představujeme syntax jako výslednou formu mluvy, jako završení její soběstačnosti. Není však nic chybnějšího. Syntax nezajišťuje odtržení jazyka; k tomu již došlo při konstituování znaku v uzavřeném a taxonomickém systému. Syntax, protože závisí na promluvě, a ne na jazyce, je na dráze návratu od znaku ke skutečnosti. Proto slovní druhy, jako podstatné jméno a sloveso, tyto „promluvové formy“ (*formes du discours*),

vyznačují dílo promluvy tak, aby mohla postihnout skutečnost v jejích prostorových a časových aspektech; Gustave Guillaume to nazývá „opětným vržením znaku do světa“. To dokazuje, že úkolem filosofie řeči je nejen objasnit vzdálenost znaku od skutečnosti a nepřítomnost jednoho v druhém (prázdná příhrádka, jak o ní mluví Lévi-Strauss); na tomto hledisku můžeme setrvat, pokud uvažujeme uzavřený systém diskrétních jednotek, z kterých se skládá jazyk; nestačí to však, jakmile uvažujeme promluvu jakožto akt. V tu chvíli se ukáže, že znak není pouze to, co věcem schází, co je v nich nepřítomné a jiné než ony; znak je rovněž to, co chce být aplikováno, aby tak mohlo vyjádřit, uchopit, pojmout a konečně ukazovat, předvádět.

Proto se filosofie mluvy nemůže omezit na podmínky, které umožňují semiologii; k objasnění nepřítomnosti znaku ve věcech stačí zajisté *redukce* přirozených vztahů a jejich proměna v označující vztahy. Je však také třeba určit podmínky, jimiž je dána možnost promluvy jako neustále obnovovaného pokusu vyjádřit integrálně to, co je v naší zkušenosti myslitelné a vyslovitelné. K tomu již nestačí redukce nebo jiný podobně negativní akt. Redukce je jen rubem, odvrácenou stranou úmyslu *vypovídat* (vouloir—dire), který směřuje k tomu stát se *úmyslem ukázat* (vouloir—montrer).

Ať už to s dílem Chomského i s jeho asimilací ve Francii — k níž se nabízí dílo Gustava Guillaumea — dopadne jakkoli, filosofická důležitost této nové fáze lingvistické teorie je zřejmá: vytváří se nový vztah neantinomické povahy mezi strukturou a událostí, mezi pravidlem a invencí, mezi nutností a volbou, a to díky dynamickým pojmům, jako je *strukturující operace*, a ne již *strukturovaný inventář*.

Doufám, že antropologie a ostatní humanitní vědy z toho vyvodí důsledky; dnes ještě těžší ze starého strukturalismu, který v lingvistice je už na ústupu.

2. Chtěl bych nyní naznačit možnosti podobného překonání antinomie struktury a události v řádu *sémantickém*. Vracím se zde k otázce slova.

Slovo je mnohem víc i mnohem méně než věta.

Je mnohem méně, protože není-li tu věta, neexistuje ani slovo. Co je dřív než věta? Znaky, to znamená rozdíly v systému, jednotlivé platnosti lexika. Ale ještě tu není význam, sémantická entita. Znak jako rozdíl systému nic nevypovídá. Proto

je třeba říci, že v semiologii neexistuje slovo, ale vztažné diferenciální a opozitivní hodnoty. V tomto ohledu má Hjelmslev pravdu; jestliže odstraníme ze semiologie substanci zvuků a významů přístupných smyslům toho, kdo mluví, pak fonetika a sémantika do semiologie nepatří. Jedna i druhá se týkají *použití* a nikoli *schématu*. Pro jazyk je však podstatné jediné schéma. Použití je na křížovatce jazyka a mluvení. Nutně tedy docházíme k závěru, že slovo pojmenovává v téže chvíli, kdy věta vypovídá. Pojmenovává ve větném postavení. Ve slovníku nacházíme pouze nekonečný kruh vzájemně se definujících termínů, které zůstávají v uzavřenosti lexika. Avšak když někdo mluví, něco vypovídá: slovo vystupuje ze slovníku, stává se slovem v okamžiku, kdy se člověk stává mluvením, mluvení promluvou, promluva větou. Ne náhodou v němčině *Wort* — slovo — označuje také mluvení, i když má pak jiný plurál. Slova jsou znaky v situaci mluvení. Slova jsou artikulačním bodem semiologického a sémantického v každé události promlouvání. Tak slovo představuje jakýsi spoj mezi systémem a aktem, mezi strukturou a událostí; na jedné straně jako diferenciální platnost závisí na struktuře, avšak v tom případě je pouze sémantickou virtualitou; na druhé straně závisí na aktu a události, a to v tom, že jeho sémantická aktuálnost je současná s pomíjivou aktuálností výpovědi.

Avšak zde se situace zároveň převrací. Slovo, jak jsem řekl, je méně než věta, neboť jeho významová aktuálnost je poplatná významové aktuálnosti věty, ale z jiného hlediska je něčím víc než věta. Věta, jak jsme viděli, je událostí; z tohoto důvodu je její aktuálnost přechodná, pomíjivá, prchavá. Slovo však větu přežívá. Jako přemístitelná entita přežívá dočasnou instanci promluvy a je připraveno pro nové použití. Takto zatěžkané novou užitnou hodnotou — byť sebenepatrnější — vrací se zpět do systému. A tím, že se vrací do systému, obohacuje systém o historii.

Abych tento proces vysvětlil, vrátím se k analýze polysémie, o níž jsem se pokusil jinde^a, aniž jsem však tehdy měl k dispozici dnešní rozlišení mezi semiologií, neboli vědou o znacích v systémech, a sémantikou, neboli vědou o použití znaků ve větném postavení. Fenomén polysémie je nepochopitelný, dokud neuplatníme dialektiku znaku a použití, struktury a události. V termínech čistě synchronických polysémie

^a Ve studii *Problém dvojího smyslu*.

znamená, že slovo má v daném okamžiku víc než jeden význam, že jeho vícenásobné významy náleží témuž stavu systému. Tato definice však postrádá to podstatné, jež se netýká struktury, ale procesu. Existuje určitý proces pojmenování, dějiny použití, které se promítají do synchronie v podobě polysémie. Tento proces přenosu smyslu – metafory – ovšem předpokládá, že slovo je kumulativní entita, schopná nabývat nových dimenzí smyslu, aniž by pozbyla starých. Tento kumulativní, metaforický proces se právě promítá do roviny systému jako polysémie.

Jenomže to, co zde nazývám promítnutím, je pouze případem návratu události v systému. Je to případ nejzajímavější a snad nejdůležitější, pakliže je pravda, jak se říká, že polysémie je osou sémantiky. Je nejzajímavější, protože tu výborně můžeme pozorovat to, co jsme nazvali výměnami mezi strukturou a událostí; tento proces se jeví jako souběh dvou odlišných faktorů, faktoru expanze, v krajním případě přetížení; slovo totiž díky zmíněnému kumulativnímu procesu má sklón zatěžkat se novými platnostmi; promítnutí tohoto kumulativního procesu do systému znaků však s sebou nese to, že nový význam uvnitř systému najde své místo; expanze, event. přetížení je zastaveno vzájemným limitováním znaků uvnitř systému. V tomto smyslu můžeme hovořit o limitativní působnosti pole, protikladné expanzivní tendenci, která vyplývá z kumulativního procesu slova. Tak lze vysvětlit to, co bychom mohli nazvat regulovanou polysémií, která je zákonem naší mluvy. Slova mají víc než jeden smysl, ne však nekonečný smysl.

Tento příklad ukazuje, nakolik se sémantické systémy liší od sémiologických. O sémiologických systémech lze pojednávat bez jakéhokoli vztahu k dějinám; jsou nečasové, protože jsou virtuální, což nejlépe ilustruje fonologie; činné jsou v nich jen binární opozice distinktivních jednotek. Naproti tomu v sémantice vyplývá diferenciací významů z rovnováhy procesů, procesu expanze a procesu limitace, které nutí slova, aby zaujala své místo mezi ostatními a hierarchizovala své funkční platnosti. Tento proces diferenciací se nedá redukovat na pouhou taxonomii. Regulovaná polysémie je panchronického řádu, to znamená zároveň synchronického i diachronického, a to v tom smyslu, že dějiny se promítají do systémových stavů, které jsou pak jen okamžikovými průřezy v procesu smyslu, v procesu pojmenování.

Chápeme nyní, co se stane, když slovo se svým sémantic-

kým bohatstvím vstoupí do promluvy. Všechna naše slova jsou větší či menší měrou polysémická, jednoznačnost nebo mnohoznačnost naší promluvy však není dílem slov, nýbrž kontextu. V případě promluvy jednoznačné, to znamená promluvy, která připouští jen jeden význam, je úkolem kontextu sémantické bohatství zakrýt, redukovat je uplatněním toho, co nazývá Greimas isotopií, to jest jedné roviny odkazu, jedné tematiky, jedné jedině topiky shodné pro všechna slova věty. (Pojednáváme např. geometrické téma, pak slovo „obsah“ bude interpretováno jako plocha; je-li tématem uspořádání knihy, slovo „obsah“ bude interpretováno jako seznam kapitol.) Jestliže kontext připouští či dokonce uchovává současně několik izotopií, máme co činit s mluvou skutečně symbolickou, která tím, že říká *jednu věc*, sděluje *jinou*. Místo aby kontext jako síto propustil jednu dimenzi smyslu, nechá jich projít několik, dokonce je upevní a nechá je uplatnit se společně, jako navrstvené texty palimpsestu. Polysémie našich slov byla tak osvobozena. Proto báseň dovoluje, aby se vzájemně posilovaly všechny sémantické platnosti; struktura promluvy dovoluje víc než jednu interpretaci, umožňuje současnou realizaci více-
rým dimenzím smyslu. Řeč zkrátka slaví svůj svátek. Ovšemže se toto bohatství uspořádává a rozvíjí ve struktuře; větná struktura však sama nic netvoří; spolupracuje pouze s polysémií našich slov na dosažení takového účinku smyslu, který nazýváme symbolickou promluvou; polysémie našich slov sama vyplývá ze souběhu metaforického procesu a limitativní činnosti sémantického pole.

Výměny mezi strukturou a událostí, mezi systémem a aktem se tak nepřestávají zesložitovat a obnovovat. Je zřejmé, že zavedení jedné nebo více isotopií je dílem mnohem delších sekvencí, než je věta, a že by bylo zapotřebí pro pokračování této analýzy ještě jednou změnit rovinu odkazu a zkoumat *skloubení textu*: sen, báseň nebo mýtus. Na této rovině se znovu setkáme s problémem hermeneutiky. Zdá se mi však, že vše podstatné se odehrává už v komplexní jednotce slova; právě zde lze jasně vyčíst výměnu mezi genezí a strukturou. K správné interpretaci této práce, kterou *realizuje* mluva, však je nutné znovu se naučit myslet jako Humboldt spíše v termínech procesu než systému, strukturace než struktury.

Slovo se mi jeví jako krystalizační moment, jako uzlový bod všech výměn mezi strukturou a funkcí. Má-li slovo schopnost přinutit k tvorbě nových modelů chápání, pak proto, že

stojí v průsečíku jazyka a mluvení, synchronie a diachronie, systému a procesu. Jak stoupá od systému k události, k instanci promluvy, přináší aktu mluvení strukturu. Návratem od události k systému vnáší do systému kontingence a narušení rovnováhy, bez čehož by se nemohl ani měnit, ani trvat; zkrátka a dobře, slovo dává struktuře, která sama o sobě stojí mimo čas, „tradicí“.

Zde se zastavím. Nechci budít dojem, že jsme fenomén mluvy vyčerpali; jsou možné i jiné přístupy, čímž narážím na rovinu textu a strategii exegeze, která odpovídá této další organizační rovině. Půjdeme-li tímto směrem dále, setkáme se s problémy vytyčenými Heideggerem, s problémy ontologie řeči. Tyto problémy by však vyžadovaly nejen změnu roviny, ale i jiný způsob zkoumání. Heidegger nepostupuje odzdola nahoru, od prvků ke strukturám a poté od struktur k procesům. Postupuje podle jiného pořadí, jistě ne neprávem: vychází z vyslovujícího se bytí, z ontologické závažnosti řeči už dovršených, jako je mluva myslitele, básníka, proroka. Takto opřen o řeč, která myslí, vydává se na cestu k řeči: *Unterwegs zur Sprache*. Neboť snad vždy jsme na cestě k řeči, ačkoli řeč sama je cestou. Touto heideggerovskou cestou k řeči se já nevydám; na závěr mi však dovoluji říci, že jsem ji sice výslovně neotevřel, ale ani neuzavřel. Neuzavřel jsem ji, neboť náš vlastní postup spočíval ve vykročení z uzavřeného světa znaků do otevřenosti promluvy. Objevuje se tu tedy nová možnost, jak meditovat o „slovu“. Neboť existují velká slova, slova mocná — skvěle o tom pojednává Mikel Dufrenne v *Le Poétique*: díky procesu pojmenovávání, určitým násilným vymezením právě toho, co slovo otevírá a odkrývá, zachycují tato slova určitý aspekt bytí. To jsou velká slova básníka, myslitele: ukazují, nechávají být to, co obehaly svými hradbami. Ale není-li tato ontologie řeči naším tématem (a vzhledem k našemu postupu ani být nemůže), alespoň na ni upozorněme jako na horizont našeho zkoumání. Z hlediska tohoto horizontu se náš výzkum jeví jako řízený a poháněný přesvědčením, že to, co je na mluvě podstatné, začíná mimo uzavřenost znaků. V uzavřenosti znaků se pohybujeme, když sestupujeme k prvkům, inventářům a nomenklaturám a dobíráme se pod nimi skrytých kombinatorik. Čím více se vzdalujeme od roviny projevu a noříme se do hloubek mluvy směrem k sublexikálními jednotkám, tím více mluvu uzavíráme; jednotky, které analýzou odhalujeme, neznamenají nic. Jsou to pouhé kombi-

natorické možnosti; o ničem nevypovídají, jen se spojují a rozpojují. Avšak zpáteční cesta od analýzy k syntéze není stejná jako cesta tam. Na zpáteční cestě, při stoupání od prvků k textu a k celku básně, se na přechodu od slova k větě vynořuje nová problematika, kterou má strukturální analýza sklón eliminovat. Tato problematika, která je domovem v rovině promluvy, je problematikou vypovídání. Tajemství řeči tkví v tom, jak se v našem mluvení vynořuje výpověď. Právě to nazýváme otevřeností či lépe snad rozevřeností řeči.

Jistě jste vytušili, že nejvíce se řeč rozevírá, když slaví svůj svátek.

(1967)